

OSMANLI KÜLTÜR MİRASIMIZ

ÖMER HAYYÂM VE
HASAN SABBÂH VE
NİZÂMÜLMÜLK'ÜN
HİKAYESİ

ABDÜLKÂDİR B. MUHAMMED

SADELEŞTİREN
SEDA NUR KARABUDAK

Ömer Hayyâm ve Hasan Sabbâh ve Nizâmülmülk'ün Hikâyesi

Derviş Abdülkâdir b. Muhammed

Sadeleştiren

Seda Nur Karabudak

Proje	:	Osmanlı Kùltür Mirasımız
Proje Genel Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse
Proje Editörü	:	Asım Sarıkaya
Kitap Adı	:	Ömer Hayyâm ve Hasan Sabbâh ve Nizâmülmülk'ün Hikâyesi
Müellif	:	Abdülkâdir b. Muhammed
Sadeleştiren	:	Seda Nur Karabudak
Editör	:	Dr. Öğr. Üyesi Muhyettin İğde
ISBN	:	978-605-74658-2-5
SAMER Yayınları	:	66
Proje Kitaplığı	:	13
Dizgi & Kapak	:	SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2021

SADELEŐTİRENİN ÖNSÖZÜ

XVIII. yüzyılda Batı'da meydana gelen Sanayi Devrimi, ardından bilim dünyasında ki gelişmeler ve toplum hayatında meydana gelen devrimler insanların düşüncelerini, olaylara bakışını ve tarihi yorumlayışında farklılıklar meydana getirdiği görülmektedir. Gerek pozitif bilimlerde gerekse de sosyal bilimlerde ki radikal değişim ve gelişmeler tarih yazıcılığını ve onunla birlikte ideolojilere, siyasi partilere ve dini mezheplere bakışı da etkilemiştir. Sosyoloji, psikoloji gibi yeni bilim dallarının ortaya çıkmasıyla dini mezhepleri araştıranlara, tarihte yaşanmış ve insanların gruplara ayrılmasında etkili olmuş olaylara bakma da birer kılavuzluk görevi gördüğünü söylemek mümkündür.¹

Ele aldığımız sadeleştirme metninin yazarı olan Hafız Derviş Abdülkâdir b. Muhammed'in hayatı hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. Öyle ki, hakkında metin içerisinde zikredilenlerden başka bir bilgi tespit edemedik. Yazarın sadece İzmir Lisesi'nde Farsça öğretmenliği yaptığı ve metinde belirttiği *Galebe-i Sultân-ı Aşk* isimli tasavvufî eserine de ulaşamadık.

Sadeleştirdiğimiz bu metnin asıl adı, "Ömer Hayyâm ve Hasan Sabbâh ve Ebü'l-Kâsım'ın Hikâyesi -Daha Önce Bir Yerde Geçmeyen, İncelemeye Layık İbret Dolu Bir Hayat Hikâyesi-"dir. Başlığından da anlaşılacağı üzere

¹ Car, Edward Hallet, *Tarih Nedir?* Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay., İstanbul, 2018, 197-205.

Yazar bu çalışmasında Ömer Hayyâm, Hasan Sabbâh ve Ebü'l-Kâsım (Nizâmülmülk) hakkında bilgiler verip, aralarında geçen bazı olayları hikâye haline getirmek suretiyle aktarmaktadır. Bu kimselerin yollarının ayrılıp, daha sonra birleşmesini “kıskançlık” kavramı üzerinden anlatmaktadır.

İslâm tarihi açısından önemli olan bu üç şahısın yaşadığı dönem, hayatları, fikirleri, benimsemiş oldukları mezhepler hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Sadeleştirilen metinde de bahsi geçen üç şahsın arasındaki olaylar ayet, hadis, Farsça ve Osmanlı Türkçesi şiir, deyim ve atasözlerine başvuru olarak anlatılmıştır. Esasında bu olaylar, daha çok ders niteliğinde kıssadan hisse diyebileceğimiz bir şekilde izah edilmiştir. Yazar İzmir Lisesi’nde Farsça öğretmeni olması hasebiyle Farsça şiir manzumeleri ile olayları açıklamıştır. Dolayısıyla metnin, ilmî bir eser olmaktan ziyade edebî bir metin niteliği taşıdığı kanaatindeyiz.

Sadeleştirme yaparken yazarın eserinde bir değişiklik yapmamaya, metne sadık kalmaya gayret ettik. Metinde bir kısmı Ömer Hayyâm’a ait olan, Farsça şiirleri günümüz Türkçesine çevirdik. Sadeleştirme de uyguladığımız diğer yöntemler ise şunlardır:

1. Sadeleştirmemizde 13 Şubat 1922 tarihinde İzmir Marifet Matbaası’nda yayımlanan nüshayı esas aldık.

2. “Celle celâluh”, “Sallahü aleyhivesellem”, “Radıyallâhuanh”, “Kuddise sırruh” gibi övgü ifadelerini çoğunlukla kaldırmakla birlikte yer verdiklerimizi kısaltmayı tercih ettik.

3. Eş anlamlı kelimelerin birden çok kullanıldığı yerlerde bir anlam tercih edilmiş, cümlenin anlamını kolaylaştırmak için cümlelerin öğelerinin dizimi günümüz Türkçesine uygun hale getirilmiştir. Anlamın anlaşılabilirliği için bazı yerlerde noktalama işaretleri eklenmiştir.

4. Metinde yer alan, duygu ifade eden noktalama işaretleri aynen kullanılmıştır.

5. Metinde yer alan bazı edebi ifadeler sadeleştirilmemiştir.

6. Metinde ki Farsça şiirler Türkçeye çevrilerek Türkçeleri dipnotta verilmiştir.

7. Metinde, Nizamülmülk diye tanınan Ebu'l-Kasım'ın ismini başlıkta ve içerikte "Nizamülmülk" olarak yazmayı tercih ettik.

"Osmanlı Kültür Mirasımız" projesi kapsamında; proje danışmanı Doç. Dr. Feyza Betül Köse'ye, proje moderatörü Arş. Gör. Asım Sarıkaya'ya ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Köse'ye teşekkürü bir borç bilirim. Kıymetli zamanlarını ayırıp çalışmamızı okuma lütfunda bulunup, Farsça şiirleri Türkçeye çevirme konusunda görüş ve önerilerini esirgemeyen Mehmet Mürşit Tekin'e, çalışmanın yayımlanmasını üstlenen SAMER Yayınlarına, eğitim hayatım boyunca maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen kıymetli anne ve babama teşekkür ederim.

Seda Nur KARABUDAK
Kahramanmaraş-2021

Ömer Hayyâm ve Hasan Sabbâh ve Nizâmülmülk'ün Hikâyesi

Dervîş Abdülkâdir b. Muhammed

يا رب؛ چشم بد اندیش زمین، بر کندهرباد

يارب اندر دهن روح الامين آمين باد²

Allah'ım! Dünyada bulunan kıskanç kimsenin gözü çıksın, kör olsun. Şu edilen duaya Cebrail'in ağzından âmin denilsin. Artık rezil ahlak, insanın başında büyük bir beladır. Özellikle haset sıfatı fitne kısmındandır.

Allah'ım, peygamberler hürmetine, bizi bu kurnazların musibetinden kuru!

Molla Cami, *Hüccetü'l-Ahrâr*'ında bu minvalde: "Hasetçilere iyi muameleyle karşılık vermek iyidir, güzeldir ama taşın ve demirin içine gizlenmiş ateş, su ile söndürülmez!" buyurmuşlardır. Anlamı, kıskançlık edenlere iyilik ile muamele etmek iyi iştir; fakat taş ve demirin içinde gizlenmiş olan ateşi, su ile söndürmek mümkün olmaz. Yani çakmak taşının derin suda bulunmasıyla içerisinde gizli olan ateşi değiştirmek mümkün olmadığı gibi kıskanç bir adamın kin dolu kalbinde gizli olan o ateş gibi hasedini suyla tamamen söndürmek mümkün değildir. Nâbi de bu konuyu şiirine dökerek "Hased kalbi aduv lutf ile olmaz zail!", "Sinende müdmir olan ateşe âb etmez eser" demiştir. İşte bu hakikat, olayları, durumları anlatan bu kitapta güzel bir şekilde anlaşılacaktır.

² "Ya Rab! Yeryüzündeki kötü niyetli hasedin gözü çıksın; Bu duaya Ruhü'l-Emin ağzından olsun âmin!" (Sad.)

Ravzatü's-Safâ, Sefînetü'l-Şuarâ, Tezkiretü's-Şuarâ da ve diğer arif ve edebiyatçıların biyografilerinin haberlerinde kaydedildiği üzere ünlü filozof Ömer b. Muhammed el-Hayyâm, Horasan eyaletinin Nîşâbur denilen şehrin Duhk isimli köyünde h. 412 tarihinde doğmuştur. Varlığının faziletli fidanı da Nîşâbur'un amber kokulu meltemlerinde güzel kokulu bir meyve gibi gelişip büyümüştür.

Hayyâm'ın babası çadır yapardı. Kendisi de ilk olarak babasının mesleğine devam ederek çadırcılık sanatını seçmiş ise de ancak doğal yaratılışının etkisiyle yani yaratılıştan gelen zevkten dolayı boş vakitlerini şiirler yazarak geçirirdi. Artık sanatı münasebeti ile mahlası da Hayyâm [yani çadırcı] olmuştur. H. 430 senesinde sanatını terk edip doğum yeri olan köyünden ayrılarak Nîşâbur'a gitmiştir. Orada Dârü'l-ulûm ismiyle müsemma olup o tarihte derin bilgi sahibi âlimlerin ve tüm Doğu'nun faziletlilerinin toplanma ve dinlenme yeri olan medreseye girmesiyle köşesine çekilip ilim tahsil etmiştir. Dönemin medreselerinin akademik dünyasındaki en yüksek mertebelerine ilerleyip yükselmiştir.

Medresede Hayyâm'ın ders arkadaşları meşhur kişilerden Ebü'l Kâsım³ ile Hasan Sabbâh olup her üçü de aynı okulun çocukları ve aynı gülistanın bülbülü idiler. Bunların dostluğunun temeli ve birliği o derece köklü ve sağlamdı ki bir an olsun birbirlerinden ayrılmazlar, birlikteliklerinin içerisine bir başkasını kabul etmezlerdi. Bir gün özel ve samimi bir sohbete koyuldukları anda Hayyâm şaka yoluyla fakat niyeti ciddi olmak üzere şöyle bir kelimelerle getirerek arkadaşlarını yoklayarak, "Şayet ileride talih yaver gider de yükselme imkânları da el verirse üçümüzden birimiz daha üstün bir devlet makamına gelecek olursa, diğer iki arkadaşını da mutluluğuna ortak etmek üzere aramızda samimi bir anlaşma yapsak acaba nasıl olur? Şaka bir tarafa ciddi olarak şu teklifime küçümseyici bir karşılık ile vermeyip bunu iyice duyup kabul etmenizi isterim." dedi. Hayyâm'ın bu sözüne hemen katılarak Hasan Sabbâh ve sonra da Ebü'l-Kâsım tarafından canı gönülden

³ Yazarın, Ebü'l-Kasım'la kastettiği kişi Nizâmülmülk'tür. (sad.)

takdir ve kabul edildi. Şu an olduğu gibi gelecekte birbirine yardımcı olmak üzere zikredilen üç zat sözleşmeye uygun bir şekilde karar verip sohbeti sonlandırdılar. Anlatıldığı gibi bu üç arkadaş tek yürek şeklinde ilim tahsili ile meşgul oldular.

Çok bir zaman geçmeden Ebü'l-Kâsım çalışma hayatında bilgi ve beceri bakımından iki arkadaşından ayrılarak, belirgin farkını ortaya koyup, ilim ve fen alanında ilerledikçe ilerledi, hedeflerine ulaştı. İlmî eksikliklerini tamamlayıp mükemmelleştirdiği için arkadaşlarını medreseye, medreseyi de arkadaşlarına terk ve tavsiye edip vedalaşarak çıktı. Çıkmasıyla beraber dönemin hükümdarı olan Alparslan'ın karargâhına giderek bir yakınlaşmayla maharetli kâtiplerin olduğu kâtipler sınıfına geçti. Kısa bir süre içerisinde sahip olduğu zekâ ve üstün yeteneğinin etkisiyle tüm saray halkının ilgilerini ve dikkatlerini kazanmanın yanında kaderin de kendisine sağladığı hedeften asla sapmamak özelliğinden dolayı adı geçen hükümdarın özel kâtibi olarak "Debîrü'l-mülk" unvanını aldı. Nihayetinde insanoğlunun alabileceği en yüksek mertebe olan sadrazamlık makamıyla ve "Nizâmülmülk" unvanıyla ödüllendirilerek günden güne padişahın sonsuz teveccühüne mazhar oldu. Toplumsal barışın sağlanması konusunda, işlerin çözülmesi ve yürütülmesindeki başarısı dünyanın her tarafına yayılmış, üstün ahlakı da davranışlarının özünden kaynaklanan bir özellikti ki gece gündüz, iyilik ve nimetleri paylaşan sofrasını zengin fakir, uzak yakın demeden şöhreti dünyanın her köşesindeki muhtaçları bir müjde gibi kendisine çekip ödüllendirmekteydi.

Bu esnada evvelce de açıklandığı gibi Nizâmülmülk'ün okul arkadaşları olup, fakat kötü talihin bir sonucu olarak fakirlik ve belaların çöllerinde avareye dönüşen Hayyâm ile Hasan Sabbâh yukarıda açıklandığı gibi okulda iken Nizâmülmülk ile aralarında varılmış olan dostluk anlaşmasının gereğini yerine getirmek üzere hediye ve bağışlarını talep etmek amacıyla boş bir vakitte Nizâmülmülk'ün huzuruna müracaat etmeyi kararlaştırarak doğruca onun haşmetli kapısına yanaşıp, cömertlik kapısını çaldılar.

سك ودربان چويافتند غريب

اين كريبان بكيرو آن دامن⁴

Âdeti gereğince kapıcı babadan görmüş oldukları soğuk muamele ile gönül kırgınlığından dolayı amaçlarına ulaşmadan gerisin geri oradan üzgün, yürekleri kan ağlayarak dönmeye mecbur kaldılar. Hiç şüphe edilmesin ki bu umutsuz dönüş esnasında, onlarda meydana gelen hazin hali anlatan bir söz varsa o da Rûhî'nin şu hakikatli sözünün sonucudur:

مطبخلرينه آچ وراں آدم دکنک ير

دربانلی وار کوز قپوده ال دکنکده⁵

Her ne kadar kapıcıdan görmüş oldukları gönül kırıcı muamele onları amaçlarına ulaşmak sevdasından vazgeçirecek kadar tereddütte bıraktıysa da sonradan

او نحال باغ عشوه سکاده ايدر تمايل

آکوکل نه آه ايدرسين بوکا روزکار ديرلر⁶

Edebî sözünün maksadın elde edilmesine yönelik sağladığı kuvvetli inanç, onarı umutlandırıp başarıya odaklanıp yılmadan teşebbüslerini başka yollardan gerçekleştirmek üzere tedbir aldılar. Sonra şehrin etrafını dolaşmaktayken bir de ne görsünler, karşıdan baş gösteren görkemli bir kargaşanın içinde azametli yüzü padişaha dönük, kır bir ata binmiş olduğu halde Nizâmülmülk göründü. Artık emelleri yerine getiren bu manzaranın ikisi hakkında meydana getireceği gönül mutluluğunu açıklamaya ihtiyaç var mıdır? Hemen bu halin etkisiyle;

⁴ "Zira köpek ile kapıcı bir gariban görmeye dursunlar; biri paçasına biri yakasına yapışır." (sad.)

⁵ "Mutfaklarına aç varan adam değnek yer; kapıcıları vara göz kapıda el değnekte!" (sad.)

⁶ "O naz bahçesinin gülü sana da yüz verir. A gönül ne ah edersin buna rüzgâr derler." (Sad.)

ای عروس هنر از بخت شکایت هنما

حجله حسن بیارای که داماد آمد⁷

Beytini mırıldarcasına iki arkadaşı birbirini müjdeleyerek hemen sokağın bir köşesine çekilip Nizâmülmülk'ün bakış açısına girebilecek bir noktayı seçerek sonucu beklemeye koyuldular. Nizâmülmülk de onların durduğu noktanın istikametine yaklaşmasıyla Hayyâm söz yayının okunu çekerek,

سمند دولت اکر تند و سرکشست ولی

زهر هان بنرتازیانه یاد آرید⁸

beytini söyledi. Bir rubâi ile Nizâmülmülk'ün âdeti dikkatini çekmeye mecbur bıraktı. “Tanıdık olan tanır, tanıdık sesi ve evet, elbette fedadır can tanıdık olana!” diyerek derhal sesin geldiği yana yönelip bir köşede kadim dostlarından olup, fakat feleğin acıklı çemberinden geçip, bir selvi fidanı gibi incelen boyları söğüt gibi bükülmüş ve sert hazan rüzgârlarından kuruyan yaprakları dökülmüş, benzi soluk iki kişinin gariban ve yalvarırcasına durmakta olduğunu görür görmez kalbinde hissetmiş olduğu dayanıklılık, bu halde gördüğü arkadaşları karşısında çözüldü. İçinde bulunduğu durumu anlatmaya davranacak gibi olduysa da insanların huzurunda böyle sıradan ve pejmürde kılıklı kişilerle sohbeti koyulmanın görevinin soyluluk ve saygınlığına aykırı gördüğünden bu durumu kendine ayrıca hiçbir şekilde yakıştıramadığından, onlarla sonradan temas kurmak üzere yaverlerinden birine, “Benim bu iki misafirimi al ve divanıma götür. Ben dönünceye kadar bunların gerekli tüm ihtiyaçlarını ve istirahatlarını eksiksizce temin et.” diye kesin emir vererek Hayyâm ile Hasan Sabbâh'ı konağına gönderdi. Kendisi de sultanın huzuruna çıkmak için hızlıca oradan ayrıldı.

⁷ “Ey hüner gelini talihten şikâyet etme artık; güzelim gelin odasını süslemeye bak, damat geldi zira.”

⁸ “Devlet atı asi ve serkeşçe gider ama yoldaşları da anın, atlarını da kamçılavin onların!” (sad.)

باکوچکان چه کرد بین آن بزرگوار

آری چنین کنند بزرگان روزگار⁹

Beytinin sırrı ortaya çıkmış oldu. Artık verilen emir gereği Nizâmülmülk'ün misafirleri hakkında gerekli olan hürmet ve saygı fazlasıyla yerine getirildi. Akşamüstü Nizâmülmülk'ün saraydan dönmesiyle aziz misafirlerini huzuruna istedi. Karşılaştıklarında hemen,

چو صده انه بودیم بیک خوشنه

فتادیم هر یک بیک کوشه¹⁰

beytinin inceliğine yakın bir beyit okuyup, geçmiş zamanlarda birbirleriyle nasıl muamelede bulunmuşlarsa yine o muameleyi yineleme ve öncelikle hal hatır sormaya başladılar. İçtenlikli bir şekilde her birinin ayrı ayrı gönüllerini aldıktan sonra aralarında yapmış oldukları kardeşlik anlaşmasının teminatını dile getirdi. Bu teminatın bir garantisi olarak, önce Hayyâm'a yönelip "İstedğin her ne ise söyle." dedi. Hayyâm da özet olarak başından geçenleri açıkça dile getirerek şu rubâîyi söylemiştir,

دو همه ملک جهان نیست چومن رسوایی

علم عشق پرستی هنرم شیدایی

پیشه ام روز بدنبال نکویان رفتن

شب چه بنهان زتومتنا صبح قدح پمیاتی¹¹

⁹ "O soyluların küçüklere neler yaptığını görün; evet böyle yaptı zamanın beyleri!" (sad.)

¹⁰ "Bir salkımda yüzlerce tane iken; her birimiz bir köşeye saçıldık!" (sad.)

¹¹ "Bütün dünyada emsalimce kepaze kimse yoktur ki işim gücüm aşk ve kepaze peşinde koşmak, sanat ve hünerimse divaneliktir; gündüzleri sevgililer peşinde koşturmak; geceleri de ne saklayayım senden kadeh doldurup, boşaltmak dışında!" (sad.)

Anlamı ise; bütün dünyada benim kadar kepaze bir adam yoktur. İşim gücüm aşk ve ilişkiler peşinde koşmaktır. Sanatım ise avareliktir. Gündüz, sevgililer peşinde dolaşmak geceleyin de senden ne saklayayım sabaha kadar kadeh doldurup, boşaltmaktır diyerek meramını anlattı. Tamamlayıcı bir söz olarak, “Şu fani dünyanın gösteriş ve süsünde asla gözüm yoktur. Eğer mümkün olur da gönül bağladığım vatanım olan köyümden bir ev bana ihsan ederseniz, hayatımın günlerini emin bir şekilde tamamlamış ve huzurlu, sade bir şekilde sona erdirmiş olurum.¹² Başka şey istemem.” cümlelerini dile getirerek sözü sonlandırdı.

Sonra Hasan Sabbâh'a dönerek,“Sen ne istersin?” diye sordu. Hasan Sabbâh da, “Halime uygun bir görevle Sultanın sarayına devam edip, orada çalışmak isterim.” dedi. Fakat bu istek Nizâmülmülk'ün ileri görüşlülüğüne biraz ters düştü. Zira kendisine rakip olabilecek derece Hasan Sabbâh'ın olağanüstü bir yeteneğe sahip olduğunu daha önceden çok iyi farkına varmıştı. Ne çare ki kardeşlerini memnun etme gereğinden doğan anlayıştan dolayı iki kardeşten birinin hatırını sayıp onu hoşnut ederken, öbürünü hayal kırıklığı ile hüsrana uğratmayı mertlik ahlakına yakıştıramadığından mecburen ikisinin arzusunu yerine getireceğine söz verdi.

Ömer Hayyâm birkaç gün sonra maksadını elde etmesiyle memleketine gitti. Hasan Sabbâh da gönül huzuruyla Sultana takdim edildikten kısa bir zaman sonra uyumuyla, yüksek kapasitesiyle padişahın yakın çevresi içinde büyük bir sevgi ve teveccüh kazanmanın yanında, bizzat Sultanın gözünde Nizâmülmülk'e denk hatta daha muteber, özel bir konum ve seçkin bir makam elde etti.

Nitekim bu özetin geniş açıklaması *Ravdetü's-Safa* adlı eserde detaylıca açıklanmıştır. Kısacası laf lafı açar yani söz sözü çeker kuralı gereğince Nizâmülmülk ile Hasan Sabbâh arasında tarihe dayanan olayların özetinin anlatılması uygundur.

¹² “ساده” (sade) ve “ساده رو” lafzı ancak sevgiliye kullanılır. Çoğul olarak “ساده رويان” denilir. Hayyâm burada yazık o kıymetli ömrünü sevgililer ile şaraba harcayacağını söylüyor.

Şöyle ki, yukarıda da denildiği gibi Hasan Sabbâh'ın Sultanın sarayına girmesi asla Nizâmülmülk'ün işine gelmedi. Hesabına uymadığı halde yine de Hasan Sabbâh'ın isteğine uyararak, isteklerini gerçekleştirmeye teşebbüs etmesi sadece ve sadece hatır belasından ve kardeşlik hukukuna riayet etme gereğinden ileri gelmiş bir durumdu. Her ne ise Nizâmülmülk'ün Hasan Sabbâh'a olan özel bir güvensizliğinden midir yoksa kendisinin ihtiyata tedbir kurallarına riayet etmesinden midir her nasılsa onun padişaha takdim edilişi çok uzak görüşlü ve epey ihtiyatlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Nizâmülmülk Hasan Sabbâh'ı takdim etmeden önce doğal olarak güzel ahlakını ve beğenilen özelliklerini söylediği esnada "Fakat biraz sert tabiatlıdır. Kendisine güvenilmeyecek derecede acelecidir." cümlelerini de araya sıkıştırarak kötü huylarından da dem vurup tavsiyesini böylece tamamlamıştır. Velhasıl Hasan Sabbâh doğuştan bir ehliyete ve Allah vergisi bir yeteneğe sahip olan kabiliyet ve maharetiyle git gide Sultanın gözüne girdi. Sultan da önemli iş ve meseleler de ona müracaatla görüş ve önerilerinden daima istifade eder olduğundan ona özel ilgi ve alaka gösterdi. Kendisine güvenilir müsteşar ve başdanışman olarak atadı. Öyle ki Nizâmülmülk'ün daha önce kendisine onu takdimi sırasında Hasan Sabbâh hakkında sarf ettiği katı tabiatlı, aceleci ve benzeri kusurları çekememezliğine yoran bir durum olduğu düşünmeye başladı.

"Gel gör ki zamanın tabiatı, verdiği aldığını gibi rütbeleri de indirmektedir." derler. Aradan çok geçmeden Hasan Sabbâh'ın yükselişini bir güneş tutulmasına uğratan olay tam da Nizâmülmülk'ün istediği şekilde gerçekleşti. Şöyle ki; bir gün Nizâmülmülk ile Hasan Sabbâh Sultanın huzurunda buldukları sırada Sultan Nizâmülmülk'e hitaben şöyle bir soru sordu: "Ülkemizin gelir giderini, ithalat ve ihracatını açıklayan bir istatistik defteri ne kadar sürede düzenlenip yazılabilir?" Nizâmülmülk buna cevap olarak, "İki seneden önce olmaz." dediyse de Sultan zikredilen defteri acele istediğinden, Nizâmülmülk'ün cevabı ise yüce isteğe uygun olmadığından bir de Hasan Sabbâh'a doğru dönüp, bakarak, "Sen ne dersin?" diye sordu. Hasan Sabbâh, "İki ay zarfında olabilir, fakat şu şart ile ki görevlendirilecek

kişinin maiyetinde hızlı ve güzel yazan kâtipler bulunmalıdır.” şeklinde hoşlandığı cevabını verince Sultan büyük bir memnuniyetle onun dile getirdiği şartları kabul ettikten sonra, gereken malzemeleri ve kişilerin temin edilmesini buyurdu.

Hasan Sabbâh da defteri tam istendiği şekilde hazırladı. Söz verilen süre daha tamamlanmadan defter oluşturuldu. Defterin arz edilmesine yakın bir zamanda Nizâmülmülk, Hasan Sabbâh'ın mutlu geleceğini sağlamlaştıracak iş bu halin iç yüzünü görür görmez Hasan Sabbâh'ın emeklerini boşa çıkar-maya ve arzularına set çekmeye kalkmak için son tedbirini aldı. Bunun için Hasan Sabbâh'ın kölesiyle özel bir teması olan hizmetkârını, o köleyi büyük sözler ve paralarla kandırarak efendisinin hazırlayıp Sultana sunmaya hazır-ladığı defterin sayı ve dizilerini gizlice, sayfaların sıralamasını bozmasını istedi. O da bu uygunsuz teklifi kabul ederek velinimetinin felaketine alet oldu. Hasan Sabbâh sabahleyin yükselişinin garantisi zannettiği defteri aldı. Fakat ne çare ki karanlık ellerin başına ördüğü plandan habersizdi. Arkadaş-larının huzurunda büyük bir neşe ve heyecan içinde Nizâmülmülk'ün de bulunduğu bir ortamda, defteri Sultan'a takdime hızlıca başladı. Defterin şekil, çizelgeleri ve bölümleri başlangıçta Sultan'ın dikkatini çektiyse de da-ha dikkatli yakından bakıp irdelendiğinde kabul edilmez hatalarla dolu ol-duğu ortaya çıkınca, Sultanın yüzünde acaba neler belirdi, keyif ve ödüllен-dirme mi acaba heyecan mı burasını bilemiyoruz. Fakat şunu söyleyebiliriz ki, dikkatli baktıktan sonra Sultan, “Hani bunun düzeni? Hani bunun bağ-lantısı? Rakamlar bir diğerini tutmuyor, sayfalar birbirine uymuyor.” diye-rek Hasan Sabbâh'a çıktı. Çıkışmasıyla birlikte tam bir öfke ve küplere binmiş halde kaldırıp başına vururcasına Hasan Sabbâh'ın üzerine fırlattı. Bu esnada Hasan Sabbâh ne yapacağını şaşırıldı. Beklenmeyen bu kin ve öfke rüzgârının sebebinin ne olduğunu bilmeyerek, başına yıldırımlar düşmüşçe-sine olduğu yerde yığıldı kaldı. Buna karşılık, vereceği bir cevabı yararsız bulup daha büyük hata yerine geçeceğini bildiğinden mecburen susmayı tercih etti. Sonunda Sultanın ısrarlı sorularına net bir cevap bulamadı. Hasan Sabbâh'ın bu düşüşünden yararlanan Nizâmülmülk söze cüretle başladı:

“Padişahım iki senede yapılacak bir defteri, iki ayda yapmaya kalkışan bir cahilin verebileceği cevap hık mıktan başka ne olabilir? Daha önce de ifade etmişim ki bu adam biraz sert mizaçlıdır. Söz ve hareketlerine güvenmek doğru olmaz.” Böylece Hasan Sabbâh’ı yüzüne karşı küçük düşürmeye kalkıştı. Sultanı Hasan Sabbâh hakkında gereğinden fazla yanılıp, öfkelenirdi. Hasan Sabbâh ise bütün çalışma ve emeklerinin karşılığında düşkün, bedbaht ve kırılmış olarak Sultanın huzurundan çıkıp gitti. İki tarafın geçmişteki ilişkisini insafı ve tarafsız bir şekilde değerlendirip tartıldığında Sabbâh’ın yukarıda belirtilen talihsizliği ve rezil olması hususunda Nizâmülmülk’ün asla sorumlu tutulmayacağı ortaya çıkar. Olsa olsa Nizâmülmülk’ün kabahati yalnızca, kendisinin an be an çöküşünü, büyük felaketlerle bekleyip duran ve can attığı hain emellerinin ortaya çıkması için her türlü amaç ve araca başvuran bir hasma karşı, “İyilikte bulunduğu kimsenin şerrinden sakın.” ilkesine icabet etmede hızlı davranmasından ve misliyle karşılık vermek anlayışından ibarettir. Bu da insanoğlunun tabiatında yer etmiş bir özelliğin hükmüne riayet etmekten doğan bir fitrî kabahattir. Bununla birlikte düşmanın hilesinden kurtulmaya çare aramak da gerekir. Nitekim bu konuda Sâib et-Tebrîzî,

نخاموشی زمکر دشمن بدرک مشوامین

که توسن کو وش خواباند لکدها درقفادادر¹³

Dediği gibi Şeyh Nizamî de,

زنا پاکزاده مجوید امید

که هندو بشستن نکر ددسفید¹⁴

demiştir. Hasan Sabbâh’ın talihsizlik sebepleri ise kendi kabahatli hareketlerine ve kibrinin kötülüğü olup Nizâmülmülk gibi yüksek kapasiteli, ahlakı

¹³ “Sessiz düşmanın entrikalarına aldanma; zira tosun uyurken de başında boynuzları vardır!” (sad.)

¹⁴ “Soysuzdan bir umut bekleme; zira kara yıkamakla ak olmaz!” (sad.)

uygun bir velinimetinden görmüş olduğu iyiliklere ve büyük büyük lütuflara teşebbüs etmek yerine, o nimetleri büsbütün ayakaltına alıp çiğnemesinden dolayıdır. Bu nimete nankörlüğüne karşı, Hasan Sabbâh asıl efendisi Nizâmülmülk'ten bundan başka bir muamele beklememelidir artık.

هرکه ننشیند بجای خویشتن افتدو بیند سازی خویشتن¹⁵

beytinin anlamına mazhar olmuştur. Hasan Sabbâh bu oyunun salt Nizâmülmülk tarafından oynanmış olduğunu gözüyle görmüş gibi bildiği halde bir kere Sultanın gazabına uğradıktan sonra artık Nizâmülmülk'ten bunun acısını çıkarmak mümkün olmayacağını hissettiğinden ve orda kaldıkça belanın daha beterine çatmak ihtimallerini aklından çıkarmadığından, âdeta Hâfız-ı Şirâzî, "Bakalım kötü talih kismetimizi nereye kadar sürükleyecek!" mısrasını mırıldana mırıldana Rûdbâr tarafına kaçmayı tercih etti.

"Herkes muradına ermeden, muradına ermiş olarak oturma." genel kuralı gereğince Hasan Sabbâh'ın talihsizliği ve kaçmasıyla Nizâmülmülk'ün düşme meyilli olan saadet ve itibarı tekrar döndü. Fakat ne yazık ki, aşağıda açıklanacağı üzere bu geçici mutluluk Nizâmülmülk'ün değerli hayatına mâl oldu. Şöyle ki, Hasan Sabbâh'ın Rûdbâr'a gitmesiyle orada İsmâîliye reislerinden Abdümelik Attaş ile görüşüp birlikte hareket etmek üzere anlaştı. Sonra İsfahan'a gitti ve İsfahan taraflarında bulunan İsmâîliye mühlidlerinden büyük bir cemaati etrafında toplayıp bağımsızlık iddiasıyla Alamut Kalesi'ne doğru yürüyerek oranın ele geçirilmesini başardı. Akabinde yükselişine engel olan Nizâmülmülk'ten intikam almak fikrine düşmüştür. Etkili girişimlerinin sonucu olarak İsmâîlî dâîlerden¹⁶ birkaç fedâiyi Nizâmülmülk'ün öldürülmesi ile görevlendirmiş ve fedâiler de aldıkları emre bağlı olarak adı geçen nazik bedenini parça parça etmişlerdir. İşte Nizâmül-

¹⁵ "Kendi yer ve konumunu bilip de oturmayan, düşer ve görür layığını" (sad.)

¹⁶ Dâîyân; İsmâîliye reisleri tarafından gönderilmiş olup, Melahide mezhebini eli altında yayıp, halkı yoldan çıkarıp ve kandırarak isyan etmişlerdi. Davete icabet etmeyenleri gizli ve aşikâr vurup yaralayarak ve idam etme üzere o tarihte âleme yayılmış olan iğrenç bir gürühun lakabıdır.

mülk'ün katledilmesiyle beraber Hasan Sabbâh'ın Nizâmülmülk hakkında açmış olduğu kanlı, dehşetli savaş ve kavgalarda iki taraftan haksız dökülen bunca Müslüman kanında hep Nizâmülmülk ve Hasan Sabbâh'ın birbiri hakkında kıskançlık ve kişisel ilişkileri sebep olmuştur. Nitekim bu konuda

يك داغ دل بسست برای قبیله

روشن شود هزار چراغ از فتیله¹⁷

denilmiştir. Bu beytin anlamını *Galebe-i Sultânî Aşk* adlı tasavvuf eserimizde açıkladık.

Ömer Hayyâm, vatanına dönmesiyle Nizâmülmülk'e daha önce vermiş olduğu sözleri uygulamak için hayatının geri kalanını içki sofralarında geçirmiştir. Bir zaman sarhoşluk sebebiyle, "Bizi helak eden zamandan başkası değildir." diyenlerden olmuş ve bir zaman da tenâsühü benimsemiştir. Nitekim *Sefînetü's-Şuarâ*'nın 331. sayfasında Hayyâm'ın başlangıçta biraz tenâsühe bağlı olduğunu bahsetmiştir. Şöyle ki, bir zamanlar Nişâbur'da çok şiddetli bir deprem olup ne kadar mescit, medrese varsa hep harap olmuştur. Sonra bir medresenin tamiri için eşeklerle kerpiç taşınırken, içlerinden bir eşek sofanın basamağına geldiğinde asla yukarı çıkmak istememiş. Yukarı çıksın diye kimi kulaklarından kimi kuyruğundan tutarak çıkarmak istemişlerse de bir türlü çıkarmayı başaramamışlar. O anda orda bulunan Ömer Hayyâm hemen ayağa kalkarak söz konusu eşeğin kulağına,

ای رفتسه وباز آمده و خم کشته

نامت زمیان نامها کم کشته

ناخن همه جمع آمده و سم کشته

ریش از پس پشت آمده و دم کشته¹⁸

¹⁷ "Bir tek fitilden bin meşale aydınlanır; ama toplumun fesadı için bir gönlün kırılması yeterlidir." (Sad.)

rubâîsini okuyunca, eşek o anda çabucak sıçrayıp sofaya çıkarak yükünü yere bırakmış. Orda bulunanlar, Hayyâm'dan eşeğin bu halini sormuşlar. Hayyâm onlara cevap olarak, "Şu merkebin bedenine ait olan ruh, bir müderrisin ruhuydu ki bundan önce o müderris burada yaşardı. Bu sofaya çıkmak istemeyişi ancak utancından dolayıldı. Tanıdığı sesi işitince hemen-
cecik çıkıverdi." demiştir. Artık bu konunun ayrıntılarını isteyen zikrolunan *Sefînetü'ş-Şuarâ'* ya müracaat etsin.

Hayyâm'ın bir müddet tenâsüh görüşünde olduğunu kanıtlayan; "Ey gidip de geri dönmeyen..." rubâîsi olduğu gibi mücessime ve dehrî görüşlerini de bir müddet taşıdığına dair söylemiş olduğu aşağıdaki rubâîsi şahitlik etmektedir.

حق جان جهانست وجهان جمله بدن

واصناف ملائکه، حواس این تن

افلاک، عناصر و موالید، اعضا

توحید همینست و دیگر هاهمه فن¹⁹

Bu şiir, "Allah, dünyanın canı; cihanın bütün cesedi ise meleklerdir. Ceset belirtilenlerin havası, gezegenler ise unsurları, maddeler ise onun unsurlarıdır. İşte tevhit en azından bundan ibaret olup ötesi hurafe gibidir." anlamına gelir. Hâşâ Cenâb-ı Hak bu gibi bozuk fikirlerden uzaktır. Öyle akıl ile idrak edilmez. Onun için Hz. Peygamber, "Akıl kulluğun gerçekleştirilmesi için vardır. Yoksa rubûbiyetin sırlarına ermek için değil.", "Kavrayabildiğiniz her ne varsa bilin ki o da sizin gibi sonradan yaratılmıştır." Buyurmuşlardır. Fakat Hayyâm'ın tövbeden sonra en azından tevhit hakkında söylemiş olduğu rubâîsi şudur,

¹⁸ "Ey gidip de geri dönmüş ve beli bükülmüş olan; adın, adla arasında kaybolmuş; tırnaklar tümüyle birleşip toynağa dönmüş; sakallarsa uzayıp arkadan kuyruğa dönmüş!" (sad.)

¹⁹ "Hak evrenin özü ve canıdır ve evren ise tüm beden, bu bedenin; duyular, melekler, felekler, anasır ve varlıklarıyla onun somutlaşmış halidir." (sad.)

کنه خردم درخون اثبات تونیست

و اندیشه من بجز مناجات تونیست

من ذات ترا بو اجیبی کی دائم

داننده ذات تو بجز ذات تونیست²⁰

Allah'ım! Zatinın aksini ispata mukadder olacak kadar akla sahip değim. Ancak benim düşüncem ihtiyaçlarımı sana arzdan ibarettir, ben senin asıl zatının sırrına akıl erdiremem ki, seni senden başka ne kimse bilmiş ne de tanımıştır demektir. Bu konunun ayrıntıları *Galebe-i Sultân-ı Aşk* adlı tasavvufi eserimizdedir. İsteyen adı geçen esere başvursun.

Hayyâm'ın bir müddet de cennet ve cehennemi inkâr ettiğine şahitlik eden şu rubâisi de vardır,

جمی و می و ساقی و برلب کشت

این جمله مراوهم ترا کشته بهشت

مشنو سخن بهشت و دوزخ ازکس

که رفت بد وزخ و که آمدز بهشت²¹

Artık "Kişi, ikrarından sorumludur." ilkesince insan doğal olarak söylediği sözden sorumlu tutulur. Nitekim atasözü de öküzü boynuzundan, insanı sözünden tutarlar demektir. Çünkü insanın bilgi ve bilgisizliği, köylülüğü, yerliliği ve inancı dilinin altında gizlidir. "Dil kalbin tercümanıdır." denildiği gibi "Dil insanın afetidir." ve "Bela konuşmanın vekili-

²⁰ "Bilgeliđim senin varlığını kanıtlamaya yetmez; ancak bütün düşüncem sana yakarmaktan ibarettir; senin zatını bilen yine zatından başkası değil iken; zatını hakkıyla nasıl bilebilirim ki?" (sad.)

²¹ "Kadeh ve şarap, içenin dudaklarına çevrilsin; bunlar benim olsun, cennet senin; kimsenin cennet, cehenneme dair söylediklerini dinleme; kim gitmiş cehenneme, kim dönmüş cennetten!" (sad.)

dir." sözlerinde söylenmiştir. Nitekim şair bu minvalde, "Söz kalptedir ve dil de kalbe tanıklık eder." demiştir. İranlılar, "İnsan, dilinin altında saklıdır." derler, çünkü "Söz, onu söyleyenin aynasıdır." Bir de muhabata, "Kemalin, kelamının altında yatar." denilirdi. Sonuçta cennet ve cehennem her ikisi de var ve yaratılmıştır. Bu da ayeti kerime ile sabittir ve Hz. Âdem kıssası bizim için bu konuda kesin bir kanıt, şüphesiz bir delildir. Buna göre elbette ona iman etmeliyiz. Özellikle, "Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"²²Mealindeki ayet bizleri bu gibi şüphe ve inkârdan kurtarmıştır.

Rivayet edilir ki, Hayyâm bir gece, her yönü farklı türden mum ve kandillerle aydınlatılmış, her yönü zevk ve eğlence araçlarıyla süslenmiş, zevk ve içki sofrası düzenlemiştir. Oraya gününü gün etmekle geçiren bir takım rint²³ ve sakileri davet etmiş. Yaz gecesi olduğu için bu eğlence meclisi açık bir alanda kurulmuştu. Davetliler hazır olunca doğal olarak kadehler dolup taşmış, içenler cümbüşe başlamışlar. Keyif ve heyecan bu mecliste hüküm sürerken heyecanla kaldırılan şaraplar kan gibi değil can gibi meclistekilerin damarlarına ve sinirlerine yürümüştü.

شع بزم آرتیرمهسون پروانحنک کرمیتن

روزکار ایلر پریشان قورقارم جمعیتک²⁴

Sözü gereğince dağıtmak ve ocak söndürmek ile meşhur olan felek, bir anlık zevki çok görerek intikam almaya kalkışmış ve intikam için de rüzgârı alet etmiş, o da tufan hızında bir hamle ile şişeleri kırarak, doluları dökerek içki meclisinin altını üstüne getirmiş, yalnız Hayyâm'ın değil bütün meclistekilerin keyfini kaçırap, ocağını söndürmüştür. İşte bu sırada züht ve takva ile asla münasebeti olmayan bir şarapperestin kalbine değil, zevkine dokunulduğunda ne yaparsa Hayyâm da sürahisinin kırılmasıyla aynı şeyi yapmış.

²² Nisa 4/ 122.

²³ Dünya işlerini hoş karşılayan, hiçbir şeye aldırmayan, çok hoşgörülü, açık yürekli kimse, gönül eri. (sad.)

²⁴ "Şem-u bezm artırmasın pervanenin kermiyetini, rüzgâr eyler perişan korkarım cemiyeti!" (sad.)

Yani sarhoşluğun da eklenmesi ile bir kat daha kuvvet kazanmış olan nefsi emaresine mağlubiyetten ileri gelen, rüzgârdan yediği talihsiz tokadın acısını çıkarmayı kurmuş ve bu yüzden rüzgârı gönderene karşı sarhoşça ve küstahça, ayıplama ve hezeyana kalkışarak şu rubâîyi söylemiş,

ابریق می مراشکتنی ری

برمن درعیش رایسی ری

بر خاک بریخق می ناب مرا

خاکم بدهن مکترو مستی ری²⁵

Hâlbuki “Eğer bütün dünya kâfir olsaydı, Allah’ın eteğine bir toz dahi konmazdı”²⁶ anlamınca bundan binlerce ve bundan daha çirkin yergiler söylene bile Allah’ın celâline bir sinek vızıltısı etkisi ve kıymetiharbiyesi olmayacağından bu tarz münasebetsiz sözlerin neticesinden doğan rezillikler, sonradan onu söyleyen kişiye dönmektedir. Bu sebepten olacak ki, Hayyâm da ettiğini bulmuş ve yergisinin oklarına kendisi hedef olmuştur. Söz konusu hezeyan dolu sözleri eder etmez gaipten bir öfkenin ve ilahi kahredişin bir belirtisi olarak derhal yüzünün rengi doğal halinden sıyrılıp kömür gibi simsiyah kesilip, müthiş ve korkunç bir kılığa girmiştir. Meclistekiler Hayyâm’ın bu korkunç halini görünce onu bırakıp kaçmaları da doğal bir durumdur. Hayyâm ise orda bulunanların birden bire kendisinden ürküp de kaçtıklarını görünce bunun gerekçesini anlamak için hemen kendisini yoklar ve akabinde aynaya bakar. Bir de ne görsün suratında cinler, ifritler, zebaniler kol gezer olmuş. Bunun üzerine kendi kendinden korkup, tiksinerak hakikatin intikamı olarak cezalandırılıp çarpılmış olduğunu anlar. Sonra düşünür, taşınır bu beladan kurtulmak için günahların bağışlayıcısı Cenâb-ı Allah’a sığınır, bağışlanma dilemekten başka kurtuluş yolu olmadığına

²⁵ “Şarap testimi kırdın Allah’ım; zevk ve yaşama yollarımı bağladın Allah’ım; al al şarabımı yerlere saçtın Allah’ım; ağzın kurusun yoksa sen sarhoş musun Allah’ım!” (sad.)

²⁶ Bazı nüshalarda “Bütün kâinat kâfir olmuştur” yazılmıştır, fakat anlamı aynıdır.

hükmeder. Hemen ardından Yüce Allah'a sığınarak yalvarıp yakarırçasına şu rubâîyi dile getirmiştir,

نا کرده کنه در جهان کیست بکو

و انکس که کنه نکرد چون زیست بکو

من بدکنتم و توبد مکافات کن

پس فرق میان من و تو چیست بکو²⁷

Bu beyitler, “Ey benim mabudum! Dünyada günah işlemeyen adam kimdir? Günah işlemeyen adam nasıl yaşayabilir? Benim işlediğim fenalığa karşılık olarak misli ile karşılık verecek olursan, bu surette aramızda ne fark kalır? Söyle bakayım.” demektir. Büyük bir alçak gönüllükle dile getirdiği özür dileyiş şeklindeki sorumluluk taşıyan duası, taleplerin kabul edildiği Dergâh-ı İlahî’de kabul görmekle hemen yüzündeki felaket renk silinmiş ve yüzünün eski saf ve güzelliğine dönmesiyle eksi halinden daha çok parlamaya başlar. Artık Hayyâm, “Her derdin bir ilacı var, günahın da ilacı tövbedir.” ve “Günahından tövbe eden günah işlememiştir.” hadisleri sırrınca tövbe ve istiğfar ederek ilâhî affa mazhar olmuştur. Hayyâm başlangıçta kendisine itiraz edenlere karşı, “Elverse de tövbe etsem.” demişti. İşte başlangıçta söz ve davranışlarında da söylemiş olduğu sözün sonucunda ki olumsuz fiilleri tövbe ve istiğfar ile önceden söz vermiş olduğu gibi sonunda yerine getirmiştir.

Sefînetü’ş-Şuarâ’nın 330. sayfasında şöyle açıklanmıştır: Ömer Hayyâm bir defa Buhara yakınlarına gitmiş. Oraya ulaştıktan birkaç gün sonra *Câmiu’s-Sahîh*’in müellifi İmâmü’l-Allâme’nin mezarını ziyarete gitmiş ve burada kendisine bir cezbe gelmiş, on iki gün ve gece, dağ ve çöllerde dolaşarak şu rubâîyi okumuştur. Şöyle ki,

²⁷ Dünyada günah işlememiş kim var, söyle; ve günah işlemeyen biri nasıl yaşar, söyle; benim kötülüğüme sen kötülükle karşılık verince; benle sen arasında ne fark kalır, söyle!

کر کوهر طاعتی نبفتم هرکز

و رکردکنه زرخ نرفتم هرکز

نومید نیم زیار کاه کرمتم

زیراکه یکی رادو نکفتم هرکز²⁸

“Ey mabudum kulluk görevini yerine getirmede her zaman kusurum olduğu halde yine dergâhına girmekten mahrum dönecek miyim? Hiçbir vakit istemem, çünkü bir yaratana asla ikidir dememişim.” anlamındadır.

Hayyâm’ın söylemiş olduğu rubâîlerin sayısı 12 bine varmış olup, daha sonra insanların elinde kaybolmuştur ve şimdiki halde 755 rubâî matbu olarak elde bulunmaktadır. Artık Hayyâm’ın Tanrı yüceliğinin yanında bu suretle mazhar olduğu af ve yüceler yücesi Allah’ın lütfundan duyduğu aşırı sevincinden dolayı gönlünün küçük sarayı, yüzünün aydınlığı oranında tarifi imkânsız rûhânî bir ferahlama ve rahmânî bir aydınlanma belirmiş. Kalbinde de sahte dünyaya yakınlıktan sıyrılmakla beraber metafizik bir dünyaya, rûhânî bir iklime doğru yönelmek gibi eğilimler hissetmiş olduğundan hemen başını şükür secdesine koymuş, bir haykırış sonucu canını cananına teslim etmiştir. Hayyâm, h. 517 senesinde 105 yaşında Nişâbur şehrinde vefat etmiştir.

Yine *Sefînetü’ş-Şuarâ*’da Ömer Hayyâm’ın rubâîlerini toplayan Mevlânâ Ahmed b. Hüseyin er-Raşidî et-Tebrizî’den şöyle nakledilmiştir. “Ben, Nizâmî-Arûzî Semerkandî’nin el yazısıyla yazılı olduğu halde aşağıda ki makaleyi bir kitabın ekinde gördüm.” Nizâmî şöyle kaydetmiştir: “512 senesi Belh şehrinde hikmet sahibi Hayyâm’ın hizmetlerindeyken Kâbe’ye hac dolayısıyla gitme izni istedim. Hikmetleriyle meşhur Hayyâm’ın izninden

²⁸ “Kulluğun incisini hiçbir zaman delmemiş olsam da; günahların tozunu hiçbir zaman yüzümden silmemiş olsam da; Allah’ın kereminden hiçbir zaman umutsuz değilim; zira bire hiçbir zaman iki demedim asla!”

sonra sohbet arasında bana, 'Hacdan döndüğünde benim mezarımı bahar meltemi estikçe üzerine güller saçılmış bir halde bulacaksın.' dedi. Onun bu sözü hacdan dönünceye kadar benim aklımdaydı. Döndüğüm zaman onun ölüm haberini alınca hemen mezarına ziyarete gittim. Orayı, 'Bir bağın dış duvarında olmakla birlikte bağın içinden dışarıya doğru rengârenk çiçekler açan ağaçların tomurcukları hep mezarın üzerine dökülmüş saçılmış.' halde gördüm. Daha önce filozofun söylediği gibi mezarı, mutluluk saçan bir çiçek bahçesine dönmüştür."

Merhum Süleyman Fehîm Efendi yine *Sefînetü's-Şuarâ'* da onu şu şekilde yâd ederek, felsefe ve astronomi alanında faziletin ve marifetin biricik süvarisi olduğunu söylemiştir. Fizik, astronomi ve diğer bilim dallarında kendisine İkinci Eflâtun denilir, şiir ve düz yazıda çağdaşlarından belirgin şekilde ayrılırdı. Özellikle şiir dalında rubâîleri felsefenin ayetleri olarak feleğin çarkına tutturulsa yeridir. Her dört mısrasına dört unsurun bütün anlam kalıplarını sığdırıp anlatmıştır denilse abartı olmaz.

Ömer Hayyâm büyük sultanların nezdinde saygın bir yerdedi. Hatta Sultan Sencer'in onu kendi tahtının yanında onun için kurduğu kürsiye oturttuğu nakledilmiştir. Söz konusu filozof ömrü boyunca hiç evlenmemiş, dünyaya evlat olarak rubâîler, felsefe sanatları ve astronomiye dair Arapça ve Farsça manzum ve mensur eserler yadigâr bırakmıştır. Nizâmî Arûzî'den şu olay nakledilmiştir. "Hayyâm'ın vefatından sonra filozofun meskeni olan yere döndüm. Orada hüznü ihtiyar bir adam gördüm. Tanıştıktan ve taziyeden sonra filozof hakkında bir şeyler sordum. Gönlü açık yaşlı, Filozofun vefatından sonra kendisini çok mutlu gördüm. Kendisine, 'Eğlenceye bu kadar dalmış, yasakları çiğnemiş olduğun halde mutluluğa nail olmak hangi amelinden meydana geldi? Ben senin hakkında ey merhametli Allah'ım Ömer Hayyâm'a rahmet eyle diye gece gündüz dua ederdim.' dedim." Bunun üzerine Hayyâm benim bu sözümden çok kederli ve öfkeli bir halde bana şu rubâîyi okudu;

ای سوخته سوخته سوختنی

وی آتش دوزخ زتوا فروختنی

تاکی کومیکه بر عمر رحمت کن

حقراتوکه رحمت آموختنی²⁹

Bu rubâî, "Ey kimse! Sen ki yanmaya müstahak yanmışların yanmışsın. Ey sen ki cehennem ateşinin alevine alet olmaya layıksın, ne zaman kadar diyeceksin ki 'Ey Rab! Ömer Hayyâm'a rahmet eylesin.' Sen kim oluyorsun ki Cenabı Hakk'a af ve merhamet öğretmeye kalkışasın." demektir.

Ömer Hayyâm, yasaklanmış şarabı bir daha içmemek üzere tövbe ettikten sonra, kendi günlüne seslenerek aşağıdaki rubâîyi okumuştur,

"Ey gönül şarap ve sevgili bahsinde gecikme yaşatma,

ایدل می و معشوق مکن در باق

سالوس رهاکن ومکن زراقی³⁰

کرپیرو احمدی بخور جام شراب

زان خوض کهمر تضاش باشد ساقی³¹

Rubâînin anlamı şöyledir, "Ey gönül, şarap ve sevgili maslahatında geciktirmeyi reva görme! Arabozuculuğu bırak, riyayı terk et, Fahr-i Âlem efendimiz hazretlerine ümmet olmak istiyorsan, sakisi Hz. Ali olan Kevser havuzundan hiç tereddüt etmeden iç!".

Bilinmelidir ki, kalem sahiplerinden her biri, sevdiği ve kendi yeteneğine özgü alanda söz söyleme ustalığını geliştirmiştir. Şair ve yazarlar arasın-

²⁹ "Ey yanmaya müstahak yanmışların yanmış kişi; ey cehennem ateşinin alevine layık kişi; sen kim oluyorsun ki ne zamana değin; Ömer Hayyam'a rahmet eyle demek suretiyle Allah'a bağışlama ve merhamet öğretmeye kalkıyorsun!" (sad.)

³⁰ زراق، hilekar, riyakar, ikiyüzlü kimse.

³¹ "Ey gönül şarap ve sevgili bahsinde gecikme yaşatma; tantanayı bırak, ikiyüzlülüğü terk et; öyle bir havuzdan iç ki; sahibi Ahmet, sakisi Ali." (sad.)

da da bu yönüyle ön plana çıkıp meşhur olanlar vardır. Mesela Hâfız-ı Şîrâzî Felsefe; Sadi, Gazel; Envârî, Kasîde; İbn Mübeyyis Mukatta alanlarında nasıl şiir dünyasında meşhur olmuşlarsa, Hayyâm'da rubâileriyle kendine ait özel bir yer kazanmış ve bu imtiyazıyla en iyiler arasında bile bağımsız bir yıldız gibi en yüksek yeri işgal etmiştir. Nitekim "Söylesem belki rubâide olurum Hayyâm." diyerek Nef'i de bu iddiayı tasdik etmiştir. Ayrıca Ömer Hayyâm'ı Avrupalılar bizden daha çok takdir ve hürmet ederlermiş, çünkü işitilenlere göre bahsi geçen filozofun eserlerini defalarca kendi dillerine aktarmışlar ve tercüme etmişlerdir. Şu da bilinsin ki Hayyâm'ın tövbesinden önce söylemiş olduğu rubâiler ile tövbesinden sonra söylemiş olduğu rubâileri birbirinden ayırmak gerekir. Yoksa Ömer Hayyâm böyle demiş diyerek şeriata aykırı rubâilerini takdir etmek uygun değildir. Bu aciz derviş Abdulkâdir bahsi geçen rubâilerini şerh edeceği esnada bu kaideye riâyet ve dikkat edecektir. Artık bir şiirin anlamı ilahiyat, hikmet ve öğütler barındırıyorrsa övülür, değil ise ayıplanır. Nitekim

وان من الشعر الحكمة

وان من البيان لسحراً

سواء كان نثراً و شعراً³²

denildiği gibi " Şairler hakkında da "şairlerin kalbi Rahman'ın hazinesidir" denilerek övülmüştür. Mevlânâ da "Önce şiir sonra kimya, evliyanın en yüksek kerametlerinden biridir." demiştir. Fakat söz konusu özellikleri kapsamayan şiirler ise "Şiir, iblisin çivilerinden bir çividir." denilerek yerilmiştir. İşte şairlerden biri de sözü edilen imgeleri barındırmayan bir şiiri ve onu söyleyen şairi tahkir meyanında, "Üç şey dağ taş yer; şair, kumlar ve evcil kuş." demiştir. Bu söz, şimdi atasözü olarak kullanılmaktadır. Bitti, yardım Allah-u Teâlâ'dandır.

³² "Şüphesiz şiirde büyü vardır ve beyanda büyü vardır; ister şiir olsun ister nesir olsun böyledir."(sad.)

